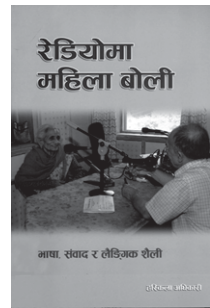

पुस्तक : रेडियोमा महिला बोली :
भाषा, संवाद र लैङ्गिक शैली
लेखक : हरिकला अधिकारी
प्रकाशक : सामुदायिक रेडियो सहयोग
केन्द्र, नेवापस
पृष्ठ : १८४ + ६
मूल्य : रु. १००/-
प्रकाशन मिति : वि.सं. २०६५

एफएम रेडियोको विकास नेपालमा जुन गतिमा भइरहेको छ, त्यसको अनुपातमा रेडियोमाथि विभिन्न कोणबाट विश्लेषण र बहस भएका पुस्तकको सङ्ख्या निकै न्यून छ। सूचना सम्प्रेषणको प्रमुख र प्रभावकारी माध्यम अन्तर्वार्ता हो। यसमा प्रयोग गरिने भाषा र बोलिने शैली यसको प्रभावकारिताका लागि धेरै हदसम्म जिम्मेवार हुन्छन्। अन्तर्वार्तामूलक रेडियो कार्यक्रम सञ्चालनको भाषा वा शैलीगत पक्षलाई समेटेर त भनै अध्ययन भएको पाइँदैन। यस्तो अवस्थामा रेडियोमा महिलासँग गरिएका अन्तर्वार्तालाई समेटेर गरिएको अनुसन्धानमा आधारित पुस्तक *रेडियोमा महिला बोली : भाषा, संवाद र लैङ्गिक शैली* प्रकाशित भएको छ। पत्रकार हरिकला अधिकारीद्वारा लिखित यस पुस्तकको शीर्षकले नै यसले समेट्न खोजेको पेटबोलीलाई धेरै हदसम्म प्रस्टचाउँछ।

पुस्तकमा गरिएको समग्र विश्लेषण रेडियो सगरमाथामा प्रसारित कार्यक्रममा आधारित छ। चार खण्डमा विभाजित पुस्तकको पहिलो खण्ड समाज भाषा विज्ञानको सङ्क्षिप्त इतिहास, लैङ्गिक अवधारणा, भाषामा लैङ्गिक अध्ययनका मोडहरूबारे चर्चा गर्दै विषयवस्तुमा प्रवेश गर्दछ। दोस्रो खण्डमा रेडियो अन्तर्वार्तामा नेपाली महिलाको भाषिक शैली तथा तेस्रोमा सोही विषयमा संवाद शैलीबारे

चर्चा समेटिएको छ। त्यस्तै, चौथो खण्डमा रेडियो अन्तर्वार्तामा सहभागी हुनेहरूको लैङ्गिक शैलीबारे चर्चा छ। पहिलो खण्डको विषय प्रवेशबाहेक प्रत्येक खण्डको अन्त्यमा निष्कर्ष र सुझाव दिइएको छ।

पहिलो खण्डमा समाज भाषा विज्ञानमा महिला बोलीको विशेषता र लिङ्गभेदी अवशेष पहिल्याउन भाषिक र भाषेत्तर कोणबाट विश्लेषण गर्ने दस लैङ्गिक सूत्रहरूबारे जानकारी दिइएको छ। ती सूत्रहरू हुन्- अल्पतम् प्रत्युत्तर, प्रश्नात्मक अभिव्यक्ति, पालो लिनेदिने प्रवृत्ति, कुराकानीको विषय बदल्ने बानी, आत्मप्रकाशन, मौखिक आक्रमण, श्रवण र सचेतता, प्रभुत्व र पराधीनता, शिष्टता, मिलनसारिता र कोमलता तथा प्रशंसापरक भाषा। यी सूत्रबारे सामान्य व्याख्या गरिएको छ। त्यस्तै, सामुदायिक रेडियो र लैङ्गिक चरित्रमा केन्द्रित रही विश्वका केही सामुदायिक रेडियोको उठान कसरी समता सन्देशको लागि महिलाको छुट्टै रेडियोसम्म पुग्यो भन्ने सङ्क्षिप्त चर्चा छ। “नर्वेको रेडियो ओराकेलले महिलालाई सञ्चारकर्मी र स्रोतव्यक्ति दुवैमा सक्रिय प्राथमिकता दिनेमात्र होइन, साङ्गीतिक व्यक्तित्वमा पनि कम्तीमा ५० प्रतिशत सङ्गीतकार, कलाकार महिलालाई सहभागी गराउँछ” (पृ. २०)। “फिजीको नयाँ घुम्ती रेडियो परियोजना महिलालाई सक्रियतामा महिलालाई लागि भनेर सञ्चालित छ” (पृ. २०-२१)। लेखकले यी प्रसङ्ग समेट्दै नेपालमा पनि विराटनगरमा अवस्थित रेडियो पूर्वाञ्चलका सञ्चालक समिति सदस्यदेखि सुरक्षा गार्डसम्म महिला रहेको प्रसङ्ग जोडेकी छन्।

रेडियो सगरमाथाको भाषा, शैली, समता र सहिताको सामान्य उठान पनि यही खण्डमा परेको छ। रेडियो सगरमाथा २०५४ जेठ ५ मा इजाजत पाएर जेठ ९ गतेबाट प्रसारण हुन थालेको हो। कार्यक्रम प्रसारण गर्दा लैङ्गिक र भाषिक पक्षमा समेत विशेष ध्यान दिने नीति राखेको रेडियो सगरमाथाले आफ्नो प्रसारण निर्देशिका २०६३ मा देहायका सामग्री पनि प्रसारण नगर्ने नीति लिएको छ : “महिलासहित समाजका कसैलाई पनि होच्याउने, घृणा उत्पन्न गर्ने वा अवहेलना गर्ने खालका गीत, विज्ञापन वा अन्य कुनै सामग्री” (पृ. २३)। यही क्रममा गीत, विज्ञापनको पाटोलाई नछोई अन्तर्वार्तामूलक कार्यक्रममा प्रसारित सामग्रीमा महिलालाई होच्याएको विषय प्रसङ्गमा सिङ्गो पुस्तकले बढी सोधखोज गरेको छ। यद्यपि पुरुषलाई होच्याएको प्रसङ्गलाई पनि बेवास्ता भने गरेको छैन।

दोस्रो खण्डमा भाषिक शैलीको चर्चासँगै त्यसको आधारका रूपमा २०६४ असोजमा रेडियो सगरमाथाबाट साप्ताहिक कार्यक्रममा प्रसारण गरिएका अन्तर्वार्ताका नमूनालाई उदाहरणका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ। जम्मा ५४०

घण्टाको कार्यक्रमलाई विविध कोणबाट सीमाङ्कन गर्दै पौने २८ घण्टाको अन्तर्वार्तामा बोलिएका सामग्री अध्ययनको दायरामा पारिएको छ। यसमा कुल ४४ ओटा कार्यक्रम समेटिएका छन्। अन्तर्वार्तामा स्रोत व्यक्तिका रूपमा बोलाइएकाहरूको जातीय सहभागिताबारे तालिका दिइएको छ तर कुनै व्याख्या विश्लेषण छैन। तालिकामा दिइएअनुसार बाहुन, क्षेत्री नै अन्तर्वार्ताका लागि प्राथमिकतामा (४४ प्रतिशत) पर्ने गरेका छन्। त्यस्तै अन्तर्वार्ताका लागि बोलाइनेमा नेवार १९ प्रतिशत तथा अन्य जनजाति १९ प्रतिशत छन्। यसले कुल जनजातिमध्ये नेवारको मात्रै ५० प्रतिशत सहभागिता देखाउँछ। अन्तर्वार्तामा दलितको ११ प्रतिशत सहभागिता छ। थरको आधारमा जात किटान हुन नसकेकाहरू ७ प्रतिशत रहेको देखाइएको छ। यो तालिकाअनुसार मधेसी स्रोत व्यक्तिको सहभागिता नै छैन।

अर्को शीर्षकमा अव्ययको रूपमा प्रयोग गरिने 'पनि' पदलाई विश्लेषण गर्दा लेखकले हचुवाको भरमा विश्लेषण गरेको जस्तो पनि लाग्छ। उदाहरणको रूपमा *सहअस्तित्व* कार्यक्रममा सहभागी एक बादी महिलाले हतारमा बोल्दा 'पनि' को ठाउँमा 'पिनि' भन्न पुगेकी छिन्। सोही प्रसङ्गलाई आधार बनाई निष्कर्ष निकालिएको छ— "पिनिको प्रयोग चाहिँ तुलनात्मक रूपमा कम पढेलेखेका र निम्न वर्गका वा राज्यले नै लामो समयदेखि सामाजिक रूपमा पछाडि पारेका समुदायका सहभागीले बढी गरेको पाइन्छ" (पृ.३७)। सर्वप्रथम, अनुसन्धानको क्रममा लेखिएको स्रोत व्यक्तिको शैक्षिक स्तर खुलाइएको छैन। अनि आर्थिक स्तर कमजोर भएका स्रोत व्यक्तिहरूबारे छुट्टै जानकारी पनि छैन। त्यसैले, कुन आधारमा उनले त्यस्तो ठोकुवा गरिन् भन्ने कतै खुल्दैन। एउटै बादी महिलाको बोलीले त्यसलाई पुष्टि गर्न सकिने स्थिति हुँदैन। लेखकले नै पछि स्वीकारेकी छन् कि कसै कसैले 'पिनि' उच्चारण गरे पनि त्यसले खासै पुनरावृत्ति पाएको छैन।

घुसुवा ध्वनिको प्रयोग भएको रेडियो अन्तर्वार्ता राम्रो मानिँदैन। बोलीका क्रममा कतिपय स्रोत व्यक्तिले अऽ आऽ हऽ हऽऽ उ आदि घुसुवा ध्वनि प्रयोग गर्छन्। लेखकको ठम्याइ छ, "घुसुवा ध्वनिको प्रयोग स्रोतव्यक्ति र सञ्चारकर्मी महिला पुरुष दुवैको बोलीमा रेडियो माध्यममा उपयुक्त मान्न सकिनेभन्दा बढी नै मात्रामा भेटिएको छ" (पृ.४३)। तर कहिलेकाहीं घुसुवा ध्वनिको थोरै प्रयोगले अन्तर्वार्तालाई जीवन्त बनाउन पनि मद्दत गर्छ। मेरो आफ्नो अनुभवमा वनस्पतिविद् तीर्थबहादुर श्रेष्ठ आफ्नो विषयमा राम्रो दखल राख्ने प्रस्ट वक्ता र राम्रा लेखक हुन्। सुरुमा उनको बोलीमा घुसुवा ध्वनि सुन्दा अनौठो महसुस हुन्छ तर

एकछिन सुन्दै गएपछि कर्णप्रिय पनि लाग्न थाल्छ । यसरी आफ्नो विषयमा दख्खल राख्ने स्रोत व्यक्तिलाई उसको प्राकृतिक रूपले आउने बोली सुधारेर बोल्नोस् भन्न सकिन्न । तर घुसुवा ध्वनिको भरमार प्रयोग गर्ने सञ्चारकर्मी भने सफल प्रस्तोता मानिंदैन । राम्रो तयारी नगर्दा सञ्चारकर्मी स्वयंले पनि बाध्यतावश घुसुवा ध्वनि प्रयोग गरेर कार्यक्रम फितलो पार्छन्, यसबारे भने चर्चा गरिएको छैन ।

घुसुवा शब्दको डङ्गुर केलाउँदै गर्दा सहभागीको वास्तविक अभिव्यक्तिको थुप्रै उदाहरण दिँदै त्यसमा रेडियोको शैलीमै प्राविधिकले सम्पादन गरेर मिलाउने गरी उपयुक्त अभिव्यक्ति दिइएको राम्रो उदाहरण छ । यसले लाइभ (प्रत्यक्ष प्रसारण) कार्यक्रम भन्दा रेकर्डेड कार्यक्रम सम्पादन गरेर अन्तर्वातालाई गुणस्तरीय बनाउन सकिने उदाहरणसहित वाटो देखाइएको छ । आठदेखि साठीभन्दा बढी शब्द भएका वाक्य समेटिएको उदाहरणलाई केलाउँदा कम्तीमा दुईदेखि बढीमा उनात्पचास ओटासम्म घुसुवा शब्दहरू फेला परेका छन् ।

पाँच वर्ष पहिले नेपालगञ्जमा थारू भाषाको रेडियो कार्यक्रम *हमार शहिदान*को उत्पादक छँदा थारू स्क्रिप्टमा नेपाली र अङ्ग्रेजी शब्द नघुसून् भनेर यो पङ्क्तिकार निकै सजग रहन्थ्यो । कार्यक्रमको लक्षित श्रोता गाउँले परिवेशका थिए । उनीहरूले बुझ्ने सरल भाषा बनाउन निकै कठिन थियो । स्रोत व्यक्तिलाई बोलाईदा रेकर्डअघि नै आग्रह गरिन्थ्यो- भरसक नेपाली/अङ्ग्रेजी मिसाइएको शब्द प्रयोग नगर्नुहोला । यस पुस्तकमा पनि अङ्ग्रेजीकरण भएका कुराकानीलाई केलाइएको छ । नेपाली भाषामा अङ्ग्रेजी शब्दले शब्द संरचनादेखि वाक्य संरचनासम्म प्रभाव पारिसकेको छ ।

भाषिक खिचडी पकाउन महिला बढी जिम्मेवार भएको आरोप लेखकको छ । उनले प्रस्तुत गरेको एक तथ्य उद्धृत गर्नु सान्दर्भिक होला जुन यस्तो छ, “नेपाली शब्द साडीलाई नै अङ्ग्रेजीकरण गरेर साडीज् बनाएर त्यसमा पनि बहुवचन जोडेर साडीज्हरू बनाएको पाइन्छ । त्यति मात्र होइन, त्यसपछि पार्टीज् मा विभक्ति थपेर साडीज्हरूमा बुझा भनेर र पार्टीज्मा लगाएर जाने कुरा गर्नेहरू पनि छन्” (पृ. ५३) । अङ्ग्रेजी माध्यमबाट विद्यालय शिक्षा हासिल गरेका र उच्च शिक्षित वा विशेषज्ञ महिलाको बोलीमा आगन्तुक अङ्ग्रेजी शब्दहरू बढी भेटिएको नमूना अन्तर्वाताले देखाउँछ । त्यसो त गैरसरकारी संस्थाहरूको विभिन्न तालिम, गोष्ठीमा नियमित सहभागी भइरहेका सामान्य लेखपढ गर्न जान्ने मुक्त कर्मैया महिलाहरूलाई रेडियोमा अन्तर्वाताको लागि बोलाउँदा अङ्ग्रेजी शब्द धेरै घुसाउने गरेको अनुभव यो पङ्क्तिकारसँग छ । तालिमका

क्रममा तिनले शब्द थपक्क टिप्छन् । त्यसैले छुट्टै अध्ययनको पाटो केलाउँदा उच्च शिक्षित वा विशेषज्ञले मात्रै अन्तर्वाताको क्रममा अङ्ग्रेजी घुसाउँछन् भन्ने आधार पर्याप्त नहुन सक्छ । भाषिक प्रस्तुतिका सन्दर्भमा अरूभन्दा छुट्टै पहिचान बनाएको रेडियो सगरमाथाले नेपालका राष्ट्र भाषाहरूबाहेक अन्य भाषामा गीत समेत प्रसारण नगर्ने नीति लिएको छ । यस्तो आफ्नो नीतिविपरीत रेडियो अन्तर्वाता खिचडी हुँदै गएकोमा रेडियो सगरमाथाले आफ्ना प्रस्तोतामार्फत स्रोत व्यक्तिलाई ध्यानाकृष्ट गराउँदा पनि यो रोकिने छाँट भने देखिँदैन । किनकि भाषिक भूमण्डलीकरणले नेपाली समाजलाई पनि गाँजिसकेको छ । महिला होस् वा पुरुष, अङ्ग्रेजी शब्द र शब्द समूहको जस्ताको तस्तै प्रयोग भएको करिब पौने तीन सय शब्दको लामो सूची पस्किएर यो नियन्त्रण नहुने सङ्केत गरिएको छ । एफएम रेडियोहरूलाई भाषा बिगारेको आरोप त्यसै लाने गरेको छैन । नेपाली भाषाको शुद्ध प्रयोगमा संवेदनशील भनेर दाबी गर्दै आएको रेडियो सगरमाथा जस्ताले यसमा ध्यान दिनै पर्छ ।

यस पुस्तकको तेस्रो खण्ड रेडियो अन्तर्वाता हो र यो नेपाली महिलाको संवाद शैली शीर्षकमा मार्टिन चौतारीद्वारा प्रकाशित पुस्तक *स्वतन्त्र रेडियोको एक दशक : विकास, बहस र सामाजिक सरोकार* (२०६५) मा प्रकाशित भइसकेको थियो । यद्यपि यो खण्ड यस पुस्तकमा समेटिँदा सामान्य परिमार्जन गरिएको छ । यस खण्डमा दिइएको बक्स ४ को जानकारी अनुसार ४४ ओटा कार्यक्रममा २७ महिला र १९ पुरुष सहभागी भनी जम्मा जोडफल दिइएको छ । तर बक्समा पुरुष सङ्ख्या जोड्दा १०६ पुग्छ । *युवा आवाज* भन्ने कार्यक्रमका जम्मा ५ ओटा अङ्कका अतिथि नै ३८ जना देखिन्छन् । त्यसैले यो बक्समा प्रस्तुत तथ्याङ्क नै अविश्वसनीय लाग्छ । यथार्थ के हो कहीं खुलाइएको छैन ।

रेडियो सगरमाथाको प्रसारण निर्देशिका २०६३ को वाक्यांश उद्धृत गर्दै लेखकले भनेकी छन्, “गल्ती नहोस् भनेर उच्च सतर्कता अपनाउने र गल्ती भइहालेमा तत्काल सच्याउने उल्लेख छ” (पृ. ८०) । तर यसमा स्रोत व्यक्तिले तथ्य/तथ्याङ्कमा गलत बोल्दा सञ्चारकर्मीबाट नसच्याइएको, सञ्चारकर्मीले अपूरो प्रश्न गरेकोमा स्रोत व्यक्तिले सच्याइदिएको लगायत अन्तर्वाताका क्रममा सञ्चारकर्मीले पर्याप्त गृहकार्य नगरिएको प्रसङ्ग पनि केलाइएको छ । स्रोत व्यक्तिले मात्रै होइन, महिला सञ्चारकर्मीले पनि लैङ्गिक विभेदको प्रसङ्ग आफूले कार्यक्रम सञ्चालनको क्रममा ल्याएको भेटिन्छ । *शैली* कार्यक्रमको एउटा अङ्कमा सञ्चारकर्मी रूपा न्यौपानेले “महिला भएपछि लज्जास्पद हुनुपर्छ... चोथाले हुन्छे...” (पृ. ८५) भन्ने कुरा गरेर कमजोरी देखाएकी छिन् । पुरुष सञ्चारकर्मीको

पनि कमजोरी इङ्गित गरिएको छ । युवा आवाज कार्यक्रममा युवा सञ्चारकर्मी पुण्य भण्डारीले महिला स्रोत व्यक्तिलाई “तपाईं अब संस्थामा कार्यरत हुनुन्च, अ मैला हुनुन्च, ...एक जना मैलाको हैसियतले भन्दै पटक पटक ‘महिला’ भनेर औँल्याएका छन्” (पृ. १०९) । तिनै सञ्चारकर्मीले कार्यक्रममा उपस्थित अर्का पुरुष स्रोत व्यक्तिलाई अन्तर्वार्तामा कतै पनि पुरुष भनेर औँल्याएको सुनिँदैन । यस उदाहरणबाट लेखकले रेडियो सगरमाथामा स्रोत व्यक्तिका रूपमा बोलाइएका अतिथिलाई लैङ्गिक रूपमा समान तरिकाले सम्बोधन र व्यवहार नगर्ने प्रवृत्तिका सञ्चारकर्मी पनि रहेको पुष्टि गर्न खोजेकी छिन् । महिलालाई ठुँगे प्रश्न गर्नेमा पुरुष सञ्चारकर्मी अगाडि देखिएको उनको ठम्याइ छ ।

आफ्नो भूमिकाको ख्याल नगर्ने र सही रूपमा नियम विश्लेषण गर्न नसक्नेले पनि रेडियोमा अन्तर्वार्तामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेका हुन्छन् । जसले उपयुक्त स्रोत व्यक्ति छनोट गरे पनि गुदी कुरा स्रोत व्यक्तिबाट फुत्काउन सक्दैनन् । कतिपय स्टेसनले त शैली निर्देशिकाविना कार्यक्रम चलाइरहेका छन् । तिनलाई शैली निर्देशिका बनाउन पुस्तकले भक्कक्याउँछ । शैली निर्देशिका रहेका स्टेसनले यस पुस्तकमा पनि इङ्गित गरेका सुभावहरूलाई आफ्नो शैली निर्देशिकामा समावेश गरे उत्तम हुन्छ । अनुसन्धानका क्रममा सञ्चारकर्मीका अन्य कमजोर पक्ष पनि देखाइएको छ । जस्तो लगातार एउटै स्रोत व्यक्ति साढे ३ मिनेटसम्म बोलिरहँदा पनि सञ्चारकर्मीले हस्तक्षेप नगर्नु, स्रोत व्यक्तिभन्दा बढी कार्यक्रम प्रस्तोता आफैँले हस्तक्षेप गरी आफ्नो लामो विचार राख्नु आदि ।

चौथो खण्डमा रेडियो अन्तर्वार्तामा सहभागीहरूको लैङ्गिक शैलीबारे चर्चा गर्दा माथि उल्लिखित समाज भाषा विज्ञानका दस लैङ्गिक सूत्रहरूलाई आधार मानिएको छ । तीमध्ये पालो लिनेदिने प्रवृत्तिको चर्चा गर्दै कार्यक्रममा महिला, पुरुष दुई जना सहभागी हुँदा आफ्नो पालामा बोलिसकेर अर्काको पालो भिच्नेमा पुरुष अगाडि भएको लेखकको निष्कर्ष छ । तर यो प्रवृत्ति लैङ्गिक नभै वैयक्तिक रहेको पनि लेखक अधिकारी बताउँछिन् । यसरी आत्मप्रकाशनमा महिलाहरू तुलनात्मक रूपमा पछि रहेका देखिन्छन् । कुराकानीको विषय बदल्दा महिला अतिथिलाई अपमानित हुने गरी पुरुष सञ्चारकर्मीबाट ठाडो शैलीमा प्रश्न गरिएको तर सोही कार्यक्रममा पुरुष अतिथिलाई राम्रो व्यवहार गरी विभेद गरिएको प्रसङ्ग कोट्ट्याइएको छ । तर यति हुँदाहुँदै पनि लैङ्गिक असमानताको परम्परागत खाडल धेरै हदसम्म पुरिनै लागेको, अन्तर्वार्तामा भेदभावको तुलनामा समभावले नै जितेको लेखकको ठहर छ ।

रेडियो अन्तर्वार्तामा शिष्टता, मिलनसारिता र कोमलता चाहिन्छ । तर यस किसिमको प्रवृत्ति भल्किने कमै उदाहरण भेटिएको पुस्तकले देखाउँछ । खास गरी अन्तर्वार्तामा सञ्चारकर्मी नै शिष्ट र कोमल हुनु पर्नेमा त्यो नभई विभेदकारी समेत भएकोले सुधार गर्नुपर्ने पुस्तकले इङ्गित गर्छ । लेखकको भनाइलाई सापटी लिएर भन्ने हो भने :

नेपालको लैङ्गिक समाज भाषाका माध्यमबाट पनि समताको नजिक पुग्न थालेको छ । रेडियो अन्तर्वार्तामा घुसेका भाषिक संवाद र लैङ्गिक विभेदका रहलपहल कमी कमजोरीलाई सचेतता र कठोरतापूर्वक हटाउने हो भने समतामूलक समाज नेपालीको घर आँगनमै आइसकेको अनुभव गर्न अर्को पुस्ता कर्न पढैन । सामुदायिक रेडियोका माध्यमबाट यो काम भनै प्रभावकारी तरिकाले गर्न सकिन्छ (पृ. १८०) ।

सञ्चारकर्मीहरू आफूले प्रकाशन प्रसारण गरिसकेको सामग्रीलाई पुनः जाँच परख गरेर गल्ती भएको ठाउँमा सच्याउन अभ्यास गर्दैनन् । पुस्तकले खास गरी रेडियोकर्मीहरूलाई आफूले प्रसारण गरिसकेका सामग्री पुनः सुनेर गल्ती सच्याउन अग्रसर हुनुपर्ने चेत खुलाउन मद्दत गर्छ । वीचवीचमा प्राविधिक कारणले चन्द्रविन्दुको ठाउँमा आकार हुन गएको गल्तीले पुस्तक पढ्दा दाँतमा ढुङ्गा लागेभैं महसुस हुन्छ । पुस्तकमा प्रत्येक खण्डको छुट्टाछुट्टै सुभाव दिइए पनि साभा सुभाव र निष्कर्षको खाँचो देखिन्छ ।

जसरी रेडियो सगरमाथाको सामग्री सुनेर लेखक हरिकला अधिकारीले सो रेडियोलाई सुभावको पोको थमाउनु भएको छ त्यसरी नै अन्य रेडियोले आफैं स्वतन्त्र स्रोता, अनुसन्धानकर्मी या सञ्चारकर्मीमार्फत मिहिन ढङ्गले कार्यक्रमको समीक्षा गर्नुपर्छ भन्ने बाटो पुस्तकले देखाउँछ । विदेशतिर पैसा तिरेर आफ्ना कार्यक्रमको समीक्षा गराउने र प्राप्त सुभावबाट अधि बढ्ने चलनले पाठक, श्रोताको विश्वास पाएको तथ्य जगजाहेर छ ।

पुस्तकको नाम *रेडियोमा महिला बोली* भए पनि यसलाई समावेशी बनाउने प्रयत्न भएको छ । महिला-महिला मात्र र पुरुष-पुरुष मात्र सहभागी भएका कुनै पनि अन्तर्वार्ता अध्ययनको लागि समावेश गरिएको छैन । महिला-पुरुष सहभागी अन्तर्वार्तालाई मात्र अध्ययनका लागि चयन गरिएको छ । लेखकले विश्लेषणका क्रममा कमी कमजोरी केलाउँदा अधिकांश ठाउँमा लैङ्गिक नभएर वैयक्तिक प्रवृत्ति मात्रै भएको तथा त्यसो हुनुमा लैङ्गिक पृष्ठभूमि कारक नभएको

जस्ता तर्क गरेकी छन्। यसले लिङ्गकै आधारमा पूर्वाग्रह राख्नेहरूलाई पाठ सिकाएको छ।

समग्रमा सामान्य किसिमका कमीकमजोरीका बाबजुद यो पुस्तक लेखकले मेहनतपूर्वक तयार गरेको गहन किसिमको सन्दर्भ सामग्री हो भन्दा अत्युक्ति हुँदैन। पुस्तक मिडिया तथा भाषा विज्ञानको क्षेत्रमा अध्ययन अनुसन्धान गर्ने सबैका लागि उपयोगी छ।

कृष्णराज सर्वहारी
गोरखापत्र संस्थान